

Bildseende – Ett sätt att förklara historiskt presens i tyskan

Britt-Marie Ek

Foto: Britt-Marie Ek

När man visar foton och kommenterar dem, så gör man det ofta i presens:

1. Hier/Da sitzt ein Frosch in meinem Teich.
Här/Där sitter det en groda i min damm.

Detta kan man göra oberoende av om det man ser på bilden fortfarande är aktuellt. Men det är ändå inte uteslutet att ge en kommentar i preteritum:

2. Hier/Da saß ein Frosch in meinem Teich.
Här/Där satt det en groda i min damm.

Så tycks det vara i både tyskan och svenskan, men det är tyskan jag ska behandla här. Dock ges svenska översättningar till alla exempel.

Frågan jag ställer mig är om det blir någon skillnad i det som förmedlas beroende på vilket tempus jag väljer. Uppfattas det jag säger annorlunda om jag använder presens än om jag använder preteritum?

För att kunna reda ut det måste vi först se lite på betydelsen hos presens. Traditionellt brukar man säga att presens är ett nutidstempus, men att det även kan användas för att beteckna framtid och mera förvånande också dåtid. I det senare fallet talar man om *historiskt presens*. Dessa förhållanden har lett till att presens i viss forskning i stort sett har fråntagits sin tidsbetydelse och man har sett det som att det framför allt är tidsadverbialen som förmedlar den avgörande tidsbetydelsen och att presens mer eller mindre som en svamp suger till sig den betydelse som tidsadverbialen har och återspeglar den.

Här vill jag emellertid argumentera för att presens har en klart avgränsad tidsbetydelse, att det är just denna tidsbetydelse som gör att presens lämpar sig så bra vid bildbeskrivning och att dåtidsvarianten med presens – historiskt presens – i förlängningen kan beskrivas som ett slags imaginärt, fiktivt bildseende.

Förenklat sagt ser jag presens som ett tempus som på en mycket abstrakt nivå återspeglar vår förmåga att urskilja nutid och framtid, men att dessa båda områden flyter i varandra när presens betecknar dem. Med andra ord: med presens kan man referera till något som sker i nuet eller i framtiden – presens betecknar bådadera i sin normalanvändning – men först i den konkreta kommunikationssituationen står det klart om jag som användare av presens i just det specifika fallet avser något nutida eller något framtida. Presens pekar mot både nutid och framtid

– det är ett tempus för icke-förfluten tid, ein Tempus der Nichtvergangenheit – och först med hjälp av andra språkliga tidssignaler läggs den definitiva referensen fast. De viktigaste språkliga signalerna är tidsadverbial som *heute* eller *morgen* och aktionsarten hos verbet, dvs. om det är ett verb som betecknar en övergång från ett tillstånd till ett annat, som *kommen* – det man kallar perfektivt verb – eller ett som inte gör det, som det imperfektiva *sich sonnen* i vårt exempel med grodan nedan. Även lyssnarens övriga kunskap om situationen i fråga, hans pragmatiska kunskap, som att man ovan ser grodan sitta på stenen, bidrar starkt till referensen till nutid, dvs avgör om det jag säger uppfattas som att jag talar om nutid eller om framtid. När alltså den abstrakta bilden av något icke-förflutet, som presens *ger*, används i den konkreta talsituationen, när jag i vårt exempel kommenterar fotot, läggs den definitiva referenstiden fast, tidsbetydelsen preciseras till att gälla nutid och inte framtid.

”dåtidbetydelsen är en speciell stilistisk variant ”

Kan man testa det jag nu har antagit på något sätt för att få stöd för att presens i sin grundbetydelse verkligen avser nutid och framtid, men inte dåtid? Ja, låt oss titta på exempel (3)–(5):

3. Ein Frosch sonnt sich heute auf dem Stein.
En groda solar sig på stenen idag.
4. Ich denke, dass sich der Frosch auch morgen auf dem Stein sonnt.
Jag tror att grodan solar sig på stenen i morgon också.
5. An einem Sommertag letzten Jahres sonnt sich ein Frosch auf dem Stein.
En dag i fjol sommar solar en groda sig på stenen.

Vad säger oss nu de här exemplen om presens betydelse av icke-förfluten tid? Jo, redan försöket att omvandla (3)–(5) till frågor, strandar i dåtidbetydelsen:

6. Sonnt sich heute ein Frosch auf dem Stein?
Solar en groda sig på stenen idag?
7. Meinst du, dass sich der Frosch auch morgen auf dem Stein sonnt?
Tror du att grodan solar sig på stenen i morgon också?
8. * Sonnt sich ein Frosch an einem Sommertag letzten Jahres auf dem Stein?
* Solar en groda sig på stenen en dag i fjol sommar?

Det ogrammatiska hos (8) visar, menar jag, att det är nutids- och framtidsbetydelsen som är ”normalbetydelsen” och att dåtidbetydelsen är en speciell stilistisk variant.

Att nutidsreferens och framtidsreferens hör ihop på ett annat sätt än dåtid- och nutidsreferens framgår också om man kombinerar de olika referenserna i en och samma sats, jfr (9), där nutid och framtid är kombinerade, med (10), där dåtid och nutid har kombinerats:

9. Sonnt sich der Frosch heute oder morgen auf dem Stein? Was meinst du?
Solar grodan sig på stenen idag eller i morgon? Vad tror du?
10. *Sonnt sich der Frosch letzten Sommer oder diesen Sommer auf dem Stein?
* Solar grodan sig på stenen i fjol sommar eller den här sommaren?

¹Exempel (8) är ogrammatiskt om man använder det som fråga i ett vanligt samtal om dammen. Det blir först möjligt om man med frågan avser t.ex. handlingen i en saga.

Vi har nu sett att presens i min modell i sin abstrakta betydelse inbegriper nutidsområdet som en del av icke-förfluten tid och därför är det också det givna tempuset när jag vill beskriva något som jag har framför mig här och nu – vårt fall med fotot. Trots att ett foto avbildar en förgången situation blir det ingen konflikt mellan detta faktum och själva presens betydelse, eftersom fotografering innebär att man förevigar en situation, man gör den till nutid för alltid. På fotot kan man säga att förfluten tid är nutid.

Men vi såg ju tidigare att det går att säga något om fotot i preteritum också. Varför måste man då inte nödvändigtvis använda presens när man talar om ett foto? Ja, det menar jag har sin grund i att man kan kommentera ett foto på olika sätt. Antingen beskriver man objektet man har framför sig och talar om vad som finns på det och då använder man presens, eller så berättar man något utifrån fotot – *Ein Frosch saß im Teich, als ich morgens hinging*. Man gör sålunda ett val mellan att beskriva fotot som ett objekt och att berätta om något förgånget med fotot som utgångspunkt. I det senare fallet beskriver man inte objektet – fotot – utan situationen som fotot avbildar.

Så till några argument som stödjer denna hypotes – att man antingen kan göra en objektbeskrivning av ett foto i presens eller berätta utifrån det i preteritum:

Presens kan användas oberoende av om situationen på fotot är oförändrad. Man kan t.ex. använda presens när man beskriver ett foto på en numera avliden person eller när man beskriver en groda som sedan länge har hoppat bort från stenen. Med preteritum däremot refererar man till en förfluten situation som eventuellt inte råder längre.

Rumsadverbet *här* syftar tillsammans med presens alltid på fotot som ”rum”, medan det i kombination med preteritum åtminstone *kan* referera till den avbildade situationen som rum för berättelsen.

Om syftet med fotobeskrivningen är *informativt* yttrar man bara sådant i presens som den man visar fotot för inte direkt kan se i bilden. Såvida man inte pratar med ett litet barn och vill förklara vad som visas på ett foto med en groda, är det inte så värst relevant att säga *Detta är en groda*.

Samtliga dessa punkter är, menar jag, indikationer på att det med presens är själva fotot som objekt som beskrivs.

När jag har lagt fast presens betydelse har jag alltså uteslutit dåtid trots att exempel som (5) ovan är fullt möjliga. Att jag drar en sådan gräns innebär som sagt att jag, liksom den traditionella grammatiken, ser ”dåtidspresens” som en stilistiskt markerad användning som inte hör till ”normalanvändningen” och som därför sticker ut på något sätt.

När vi använder historiskt presens har vi inget reellt foto att betrakta, men likväl ett foto, tänker jag mig, nämligen ett fiktivt sådant. Det rör sig om att med presens visa upp ett fotograferat förflutet. Den som talar använder presens fastän han vet att det skildrade hör hemma i det förflutna. Tydligast blir denna diskrepans när det i satsen finns med ett tidsadverbial som tydligt refererar till förfluten tid, som i exempel (5) ovan. Vad talaren gör är att titta på en fiktiv bild och beskriva den. Han refererar därmed med presens till den tid då han ser det fiktiva fotot framför sig.

En sak man måste fråga sig i sammanhanget är varför konflikten mellan tidsadverbialet och presensbetydelsen leder till en stilistiskt markerad användning och inte till en ogrammatisk sats. Det jag tror sker är att man som lyssnare först uppfattar det som tidsadverbialet refererar till som något förgånget, men att man sedan på grund av presens betydelse tvingas att se denna förflutna tid som nutid. Den eviga frågan om ifall man vid historiskt presens flyttas bakåt till det förflutna eller om det förflutna flyttas fram till den punkt där talaren/lyssnaren befinner sig, skulle jag följaktligen vilja besvara med att talaren/lyssnaren i slutänden mentalt är i sitt nu och att den skildrade situationen kommer till honom i form av ett foto att titta på.

Skillnaden mot den traditionella grammatiken i mitt sätt att se på ”dåtidspresens” är att jag med min förklaring inte i första hand menar att man dramatiserar genom att använda presens för dåtid, som det ofta sägs, utan att man *åskådliggör* genom att så att säga plocka fram ett foto och beskriva det. Fotot är i det här fallet fiktivt, men jag gör samma sak som när jag pratar om det reella, fysiska fotot – jag beskriver ett objekt. Man skulle kunna säga att *En dag i fjol sommar* i mitt exempel är bakgrunden i bilden, kulissen, mot vilken den gröna grodan kontrasterar.

Med det här synsättet måste det man kommunicerar med hjälp av historiskt presens – eller presens bildfunktion, som jag väljer att säga – inte vara speciellt dramatiskt, att använda presens för dåtid är bara ett sätt att komplettera ett berättande med att visa en bild, genom att ta fram ett album ur bokhyllan eller i datorn, visa

slides i en powerpoint-presentation eller framhäva något med en laserpekare. Då behöver man inte längre undra varför presens för dåtid inte alltid känns så speciellt dramatiserande, men har ändå en förklaring till att man uppfattar det som en stilfigur.

Stilfiguren historiskt presens måste givetvis användas med omdöme – man växlar inte fram och tillbaka mellan preteritum och presens i en text i allför tvära kast, på liknande sätt som man inte ideligen sitter och öppnar och stänger det reella eller virtuella fotoalbumet. Dock verkar tyskan vara något mera tillåtande i det avseendet än svenskan.

Avslutningsvis kan man fundera på om det kanske vid all presensanvändning är fråga om ett bildseende. Hur en sådan förklaring av presens skulle se ut, är emellertid en fråga för framtiden.

”att använda presens för dåtid är bara ett sätt att komplettera ett berättande med att visa en bild,”

För vidareläsning:

Ek, Britt-Marie. 1998. Tid för presens. I Blomqvist, J. & Bruce, G. (red.). *Språket och tiden*, s. 83–91. Lund.

Ek, Britt-Marie. 2013. Das Präsens als Tempus konkreter und imaginärer Bildbeschreibung. I Molnár, V. (red.). *Sprache und Pragmatik Arbeitsberichte 53*, s. 1–23. Lund.

BRITT-MARIE EK är lektor i tyska vid Språk- och litteraturcentrum på Lunds universitet.

